

Ісасва Олена Олександрівна,
доктор педагогічних наук, професор, завідувач
кафедри методики викладання іноземних мов
і світової літератури,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

ВИВЧЕННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ШКОЛІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОТИДІЇ ПРОПАГАНДИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Серед численних загроз, які сьогодні стоять перед людством, одне із вагомих місць займає використання різноманітних **засобів пропаганди з метою маніпуляції свідомості сучасної людини**, прагнення впливу на її думку або/та дії.

Тому **розвиток умінь і навичок критичного мислення особистості має стати одним із пріоритетних завдань в новій українській школі**. Зважаючи на те, що сьогодні інформація розповсюджується дуже динамічно, а можливість верифікувати її, проводити якісний фактчекінг є не у кожного і не завжди, то під час вивчення гуманітарних дисциплін, насамперед, таких як «історія», «українська література», «зарубіжна література» доцільно звертати увагу школярів на те, **як діють основні пропагандистські прийоми**.

Доцільно наголосити, що сучасним учням, які звикли до швидкого перегляду інформації, вебсерфінгу в інтернеті, «скануванню» замість вдумливого читання, потрібно допомогти побачити, зрозуміти і відчути, як людина перетворюється на споживача, керовану істоту, як відбувається «омасовлення» особистостей.

Звернімо увагу на потенціал шкільного курсу зарубіжної літератури у боротьбі проти існуючих пропагандистських стратегій і тактик.

Оскільки найпоширеніші сучасні способи пропаганди описані у багатьох художніх творах антитоталітарного спрямування, то на уроках літератури, під час яких вивчаються такі твори, в учителя з'являється можливість розвивати медіаграмотність школярів, їх здатність критично відбирати і оцінювати інформацію.

Акцентувати увагу учнів на важливості протистояти будь-яким спробам дезінформації і пропаганди можна у ході загальної бесіди з учнями про **роль медіа у сучасному світі**, зокрема, доцільно наголосити і на тому, що однією з

найважливіших рис сучасних масмедіа є їхня здатність до маніпуляцій громадською думкою, коли певна інформація подається під потрібним ракурсом або ж, навпаки, блокується її широке поширення. Як результат медіа здатні змінювати наше сприйняття дійсності, створювати і продукувати нові стереотипи, міфи і моделі поведінки.

Звісно, що під час такої розмови з учнями не обійтися без дефініції **«пропаганда»**. Пропаганду визначають як поширення хибної інформації на користь певної справи чи позиції. Автори відомого дослідження «Пропаганда і переконання», що витримав наразі не одне перевидання, американці *Гарт Йовет та Вікторія О'Доннел* тлумачать цю дефініцію як **«умисні, систематичні спроби змінити сприйняття, маніпулювати пізнанням та спрямовувати поведінку для досягнення реакції, яка веде до бажаного наміру пропагандиста»** [3].

Крім того, доцільно наголосити, що, як слушно зазначають автори статті «Пропаганда як зброя: соціальний дискурс» Кузьмук О. М. і Любчук В. В., «Пропаганда розглядається не лише як метод просування тих чи інших ідеологій, але і як важлива **інформаційна зброя**, що використовується із практичними цілями впливу на масову свідомість населення» [1].

Особливо актуальними такі бесіди з учнями будуть під час вивчення тих творів, у яких піднімається проблеми впливу на свідомість людини, маніпулювання нею, знеособлення. Наприклад, **«Маріо і чарівник» Томаса Манна**, **«Носороги» Ежена Йонеско**, **«Парфуми: історія одного вбивці» Патріка Зюскінда та інші**.

Так, під час вивчення новели **Томаса Манна «Маріо і чарівник»** доцільно запропонувати учням поміркувати над тим, чому фашистський диктатор Муссоліні вніс новелу до списку заборонених творів, спростувати чи підтвердити думку українського літературознавця Дмитра Наливайка про те, що **«за формою «невинний» побутово-психологічний етюд, цей твір насправді був активним утручанням у сферу політики і ідеології»** [2] .

Або, поставивши собі завдання мотивувати учнів прочитати п'єсу **«Носороги» Ежена Йонеско**, що вивчається за програмою курсу зарубіжної літератури в 11 класі, учитель може розпочати з історії появи цього твору, адже драматург зізнавався, що поштовхом до написання «Носорогів» послужила

масова істерія фашизму, яка панувала в європейському суспільстві в кінці 30-х років ХХ століття.

Звісно, що сучасна людина, щоб не стати жертвою пропаганди, має бути обізнана і з **основними пропагандистськими прийомами**, з якими варто теж познайомити учнів.

Проілюструємо їх на конкретних прикладах із творів зарубіжної літератури, які пропонуються шкільною програмою.

Так, один із розповсюджених прийомів пропаганди був і залишається прийом **«дегуманізації ворога»**, оскільки тотальне і нещадне приниження ворога (опонента) є одним із головних її завдань. Прийом полягає у тому, щоб зробити із ворога щось огидне, неприродне, нелюдське, адже важко здійснювати насильство до подібних собі істот. Це робиться з метою, щоб унеможливити прояви будь-яких симпатій чи жалості до опонента. Класичний приклад прийому «дегуманізації ворога», як українців сьогодні представляють у російських ЗМІ і політикуму: це *«бандерівці»*, *«українацисти»*, *«нацисти»* тощо.

Згадаємо перше із заповідей тварин в повісті **Дж. Орвелла «Колгосп тварин»**: *«Усе, що ходить на двох ногах – ворог»*. У першій же заповіді ми бачимо різке протистояння «ми» і «наші вороги». Вороги не такі, як ми, от що насамперед мають усвідомити всі звірі, тому і вчиняти можна з ними по-різному, не співчувати, не страждати докорами сумління, адже це ж інші істоти.

Ще одним із відомих прийомів пропаганди є **«багаторазове повторення»**. Так, у романі **Дж. Орвелла «1984»** на території Океанії за всім слідкує Старший Брат. Портрети цього таємничого диктатора розвішані скрізь, і кожному мешканцю нав'язується думка про те, що **«СТАРШИЙ БРАТ ПИЛЬНУЄ ЗА ТОБОЮ»** [3, с.6], так само як три основні гасла Партії Океанії: **«ВІЙНА – ЦЕ МИР»**, **«СВОБОДА – ЦЕ РАБСТВО»**, **«НЕУЦТВО – ЦЕ СИЛА»** [2, с.8] (тут і далі роман цитується в перекладі *Віктора Шовкуна*).

Цей пропагандистський прийом полягає у тому, що повідомлення, почуте або прочитане багато разів, сприймається більш правдивим, воно закріплюється у свідомості людини. По суті, це так зване «пропагандистське зомбування», що створює бар'єр проти іншого якимось ствердження та не дозволяє роздумувати.

Прийом *«створення псевдореальності»* також часто використовується у пропаганді. Полягає він у тому, що замість більш-менш об'єктивного відображення дійсності пропагандисти за допомогою певних стереотипів створюють іншу, неіснуючу, реальність, в якій якісь негативні події можуть подаватися як переваги і навпаки. Наведемо декілька яскравих прикладів прийому *«створення псевдореальності»* з роману *«1984»*. Так, у творі ми читаємо про те, що головний герой твору Вінстон працює в Міністерстві Правди, де щодня переписує історичні та літературні твори, змінює фотографії, щоб вони відповідали партійній ідеології. Ми дізнаємося, що апарат уряду країни складався із 4-х міністерств (*«Міністерство Правди керувало новинами, розвагами, освітою та мистецтвами. Міністерству Миру опікувалося війною. Міністерство Любові – законом і порядком. Міністерство Достатку – економікою»*) [3, с.9]. Так, наприклад, читаючи твір, ми бачимо також, як Міністерство Достатку контролює поставку харчів і побутових товарів і постійно розповідає про досягнення, яких у реальності немає.

Обговорюючи на уроці цей роман, доцільно звернути увагу учнів і на те, як брехня стає новою правдою, проаналізувавши такий фрагмент твору: *«Партія стверджувала, що Океанія ніколи не перебувала в союзі з Євразією. Він, Вінстон Сміт, знав, що всього лише чотири роки тому Океанія була в союзі з Євразією. Але де існує це знання? Лише в його свідомості, яка в будь-якому разі буде знищена. І якщо всі приймуть нав'язану Партією брехню – якщо всі свідчення підтверджуватимуть цю легенду, – тоді брехня стає історією і перетвориться на правду. «Хто контролює минуле, – проголошувало гасло Партії, – той контролює теперішнє, той контролює минуле»* [3, с.38].

Також доцільно окремо прокоментувати ще одну дуже важливу цитату з твору, що розкриває суть пропагандистської ідеології: *«Зрештою, партія проголосить, що два плюс два буде п'ять, і він муситиме їй повірити. Рано чи пізно вони неминуче це проголосять, уся логіка їхньої поведінки вимагала такого твердження»* [3, с.80].

Ще один популярний пропагандистський прийом, який часто використовується з метою спотворення реальності, це *«неповна, одностороння подача інформації»*, що веде до фальсифікації фактів і явищ, поширення певного погляду на інформацію як її єдино вірного варіанту. Так, в у романі

«1984» в Океанії розміщені телеекрани, де ведеться трансляція лише одного каналу, і всім нав'язується гасла партії, що війна – мир, воля – це рабство, а байдужість є силою. Ми бачимо, як Міністерство Миру займається війною, Міністерство Правди – брехнею, Міністерство Любові – тортурами, а Міністерство Достатку – морить голодом.

Ще один пропагандистський прийом, з яким варто познайомити школярів, це **напівправа**. Напівправдою є оманливе твердження, яке може подаватися у різних формах та обов'язково має деякі елементи правди. Тобто твердження може бути частково правдивим, може бути повністю правдивим, будучи тільки частиною повної правди, або може містити кілька оманливих елементів, як-то неправильна пунктуація, подвійні значення, особливо якщо на меті ввести в оману, загнати в глухий кут, засудити або спотворити правду. Так, наприклад, *намагаючись дискредитувати УПА, радянська пропаганда наголошувала, що багато воїнів УПА та її керівництво воювало у німецькій армії, проте замовчувала, що УПА воювало також і проти німецьких загарбників.*

Про цей розповсюджуваний прийом пропаганди доцільно було б розказати старшокласникам, коментуючи роздуми головного героя, як же розрізнити брехню від правди, адже частина інформації, яку розповсюджувало Міністерство Правди, була вірною.

Аналізуючи з учнями Новосурж – офіційну мову Океанії, доцільно увагу учнів звернути на пропагандистський прийом створення **«субмови»**. Це типовий прийом пропаганди, коли із мови виключаються всі слова, які можуть мати негативне значення для ідеології, що нав'язується масам. Наприклад, коли слова з негативною конотацією (*війна, наступ, зброя, вторгнення*) замінюються умовно нейтральними (*конфлікт, спецоперація, умиротворення, інтернаціональна допомога, наведення конституційного ладу, захист мирного населення тощо*).

Така пропагандистська мова покликана, насамперед, обмежити вільнодумство і нав'язувати певні ідеологічні стереотипи. І в романі Орвелла ми бачимо, як брехня, нав'язана партією, проникає в усі документи, в яку починають всі вірити, і врешті-решт так брехня стає новою вигаданою монолітною «правдою».

Можливості розказати школярам, що таке пропаганда, як вона діє, як важливо навчитися їй протистояти виявляється як у **змісті творів**, що представлені у шкільних навчальних програмах із зарубіжної літератури, так і у **біографіях письменників, перекладачів, дослідників літератури**, які стали жертвами диктаторських режимів та їх методів.

На жаль, таких прикладів дуже багато. І розкриваючи їх на уроках літератури, ми не просто ознайомлюємо учнів з долями справжніх особистостей, які, почасти ціною власного життя, здоров'я і благополуччя боролися проти тоталітарної системи, ми ще показуємо школярам, як діє ця система, які пропагандистські прийоми і тактики використовує.

Отже, уважне критичне читання та обговорювання художніх творів у школі, ознайомлення з біографіями особистостей, що протистояли цій пропагандистській машині чи навіть стали жертвою цієї тоталітарної системи, крізь призму протидії пропаганді допоможуть сучасній людині стати медіаграмотною і розрізняти чисельні фейки, які запускаються в інформаційний простір. А знання про найпоширеніші пропагандистські прийоми допоможуть бути озброєними проти дезінформації і маніпуляцій, що, на жаль, є частиною цієї повномасштабної війни, яку переживають українці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузьмук О. М., Любчук В. В. Пропаганда як зброя: соціальний дискурс. – [Електронний ресурс] URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6340/13376-1?inline=1>
2. Наливайко Д. Томас Манн-новеліст // Томас Манн. Трістан. Новели. Київ: Дніпро, 1975. С.5-18.
3. Орвелл Дж. 1984: роман / Джордж Орвелл; з англійської пер. В. Шовкун. Київ: Вид-во Жупанського, 2015. 312 с.
4. Garth Jowett and Victoria O'Donnell, Propaganda and Persuasion, 4th ed. Sage Publications, 2005. 448 p.